

ПОВОДОМ ПИСАЊА САВА ЛУЧИЋА И ВУКСАНА МИЈАТОВИЋА — „НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ПОКРЕТ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ ВРАЖЕГРМСКЕ ОД ПОЧЕТКА 1942. ДО СЕПТЕМБРА 1943. ГОДИНЕ“

С обзиром на то да сам родом из Вражегрмаца, да сам у Вражегрмцима био партијски руководиолац од 1937. до 25. марта 1942. године, једно вријеме у 1941. и 1942. години политички комесар Вражегрмског партизанског батаљона, илегални радник од друге половине јуна 1943. до друге половине септембра исте године, — покушаћу да нешто кажем, колико ме још сјећања служе, као и на основу биљежака и литературе коју посједујем, о чланку Сава Лучића и Вуксана Мијатовића „Народноослободилачки покрет на територији општине Вражегрмске од почетка 1942. до септембра 1943. године“, објављеном у „Историјским записима“, 2/1976. У ствари, то ће бити неке примједбе и допуне.

Лучић и Мијатовић нијесу на почетку дали осврт на развитак НОБ-е у Вражегрмцима који би се поклапао са називом који су свом раду дали. Ради се овдје о неким елементарним чињеницама. То су били дужни, јер би се тако избјегла празнина која се у раду осјећа.

Аутори не пишу о размаху класне и ослободилачке борбе, конфронтације и подијељености која је произишла из тога и дошла до пуног изражаја у овој општини: на једној страни кулачки елементи, непоправљиви стари јерезовци, антикомунисти и представници старог режима, а на другој — партијска организација и око ње све борбено и револуционарно становништво тога краја. У вези с тим ваљало је напоменути да је ликвидирано неколико противника НОП-а који су били у вези са коловођама издаје и окупатором. Није ништа речено ни о страдању родољуба, о великом броју интернираних, свих година и узраста — стараца, мајки бораца и тако даље. А нијесу тачни ни подаци о погинулим на територији Вражегрмаца на страни НОБ-е. Умјесто 95, колико наводе аутори, било их је 108, а то се може видјети и на заједничком споменику у Вражегрмцима.

У почетку чланка се истиче да је крај 1941. и почетак 1942. године био веома критичан за НОП у Вражегрмцима.

Међутим, тако се не би могло рећи. Све од 13. јула 1941, када је ликвидирана италијанска посада на територији општине, па до 27. марта 1942. војно-политичка ситуација у Вражегрмцима била је релативно добра. За читаво то вријеме окупаторска нога, а ни четничка, сем занемарљивих случајева, није стала на територију општине. Народноослободилачки покрет, мада у условима постојања доста јаке непријатељски расположене групе на територији општине, држао је у потпуности ситуацију у својим рукама, а вражегрмски партизански батаљон изводио је често акције и на теренима ван општине: на Тарашу, Обадовом бријегу, Жутој греди, Пандурици и лијевом обалом Зете, која је у неку руку одвајала територију општине од оне на којој се налазио непријатељ, и другим мјестима.

Наравно, ни четнички покрет није почео тако рано да се шири у Вражегрмцима, како аутори наводе. Никаквог јавног покрета и организације четника све до 27. марта 1942. године није било, изузев једног покушаја који је у зачетку онемогућен. Појединци су, у конспирацији, покушавали да се повежу и организую, а када су монолитношћу НОП-а истјерани на чистину и партизани дошли да их хапсе — онда су кришом ноћу побјегли код окупатора, и то уочи и непосредно последије пуча Баја Станишића. И није их тада побјегао велики број, како аутори наводе, већ свега око 20 људи. Њихово напуштање Вражегрмаца у то вријеме ни најмање није умањило или поколебало редове осталих око 450 бораца са те територије.

Пишући о првој борби са четницима на брду Хуму 22. фебруара 1942. године, аутори не наводе неке битне податке. Када се помињу учесници у тој борби, изоставља се Загарачка чета, која је међу првима напала непријатеља. Том приликом је погинуо Вељко Кековић, политички комесар те чете. Не помињу се још неки актери слома четника тога дана, а то су били: Нико Стругар и Васо Лопчић, командир и политички комесар Ловћенске чете, са којом су јуришали на четнике. Затим њихов сарадник у том тренутку, Радован Павићевић, познати борац и јунак са провјереним и оданим борцима из Павковића.

Погрешно су наведени датуми неких догађаја: Кеша Буровић, командант I ударног батаљона одреда „Бијели Павле“, погинуо је 13, а не 11. марта 1942. године. Борба на Никшићкој Жупи, којом је приликом била велика погибија четника, била је 14, а не 15. априла 1942. године. Борба на Кабленој глави, о којој је у чланку Лучића и Мијатовића ријеч, била је 13, а не 9. маја 1942. године.

Лучић и Мијатовић ништа не кажу о борби у Подвраћу, која је вођена око 15 дана прије погибије Радосава Бурића и била тешка и крвава. Као таква остала је у памћењу и њених учесника и сељака из мјеста. У тој борби, поред осталих, погинуо је Милован Матић, авијатички поручник бивше југословен-

ске војске, родом из Пипера. У часу погибије он је био члан КПЈ и командир чете у батаљону који је нападао село. Матић је био неустрашив борац, командир чете са Јелиног дуба, прави друг и масовик, који је опсењивао духом и појавом. Управо био је личност која је, у неку рuku, својим активним радом већ била ушла у историју револуционарног покрета: као млади пи-томац авијације својевремено је учествовао у пребацивању др Вукашина Марковића за Совјетски Савез и др.

На другој и трећој страни свог рада аутори кажу да је војно-политичко руководство учинило ово, ријешило оно, итд. Нигдје се ни једном ријечју не каже које је то руководство било, какве је компетенције имало, да ли је било из мјеста или са стране, ко је био на његовом челу итд. Никако да им дође на ум, на примјер, да у овом случају помену заслужне људе за народноослободилачки покрет и борбу у Вражегрмцима, који су били у том руководству а у својству команданата Вражегрмског партизанског батаљона: Риста Перовића, потпуковника, и Нишу Михаиловића, наредника-водника, који су, као првоборци и патриоти, часно пали на бојном пољу и дали живот за циљеве револуције.

У мемоарском чланку Лучића и Мијатовића каже се да су они за које је у моменту одступања партизана одлучено да се врате својим кућама били толико погођени да су плакали и да је ријетко када толико суза проливиено колико тих дана. Посебно се каже да су због такве одлуке особито били погођени Миливоје Миљевић и Раде Лучић и да су због тога „плакали као дјеца“. Прича о плакању је чудна, нарочито кад се тиче Миљевића. Миливоје Миљевић је био тринаестојулски борац, човјек у најбољим годинама за борбу (35—40). Нико није дао директиву да се такви борци враћају кући. Уз то, Миљевић није био таквог политичког профила да би био враћен за рад у позадини и, природно, он је одступао са осталим борцима из Вражегрмаца. Одређен је у батаљон Зетског одреда, у коме је остао до почетка јуна 1942. године, исто онолико колико је, рецимо, у јединици остао и аутор Мијатовић — дакле, пуна два мјесеца након одступања партизана из Вражегрмаца. Када је тај батаљон био на положају Каменик — Бротњик, Миљевић је са још четворицом другова, по задатку, упућен на четничку територију у Пиперима. Ту је ова група разбијена и Миљевић је нешто касније ухваћен и затворен. Пошто је пуштен из затвора са Забјела, пошао је код своје сестре Стане, удате близу Биоча. Ту је живио илегално и полуплегално, како изгледа, посљедњу четвртину 1942. године, а почетком следеће године дошли су четници по њега, ухапсили га и држали у затвору до 25. јуна 1943. године, када је стријељан.

Као што се види, Миљевић није имао потребе „да плаче“ због остављања у позадини, а и да је остављен — он не би на тај начин реаговао.

Што се тиче директиве о повратку кућама једног броја махом непунољетних лица, Лучић и Мијатовић, а и неки други у разним приликама, испољавају неоправдану критичност према тој директиви. Они јој некад мање а некад више приписују секташки карактер и малтене злонамјереност и кратковидост. Осврнућу се на околности под којима је та директива донесена у односу на борце из Вражегрмаца, а слично је било и у многим другим мјестима.

Око 20. марта 1942. године, када је постало јасно да се морају напустити положаји у Оселини од Пипера до манастира Острога, негдаје на простору између села Сретње и Кривача одржано је савјетовање на нивоу Одред „Бијели Павле“. Савјетовању сам присуствовао са задатком да његове закључке и директиве пренесем на вражегрмску војну и политичку организацију. На савјетовању је изнесено, потврђено и договорено да се формирају покретне јединице које ће бити способне да се боре ма гдје широм земље, и да се напусти терен и одреде другови који ће остати ради рада у позадини.

Због предвиђања да ће се партизани брзо вратити на територију која се напушта, речено је да не би требало дозволити да одступи нејач и они који неће моћи да издрже у новим условима.

Према томе, узимајући у обзир претпоставке и предвиђања од којих се полазило, директива се не би (не бар без оградe) могла назвати грешком, како то раде Лучић и Мијатовић. Прије би се могло рећи да је она имала хуманистички карактер и да је представљала најбоље рјешење за дату ситуацију.

На десетој страни чланка аутори наводе да је на једном илегалном састанку, одржаном око 15. јула 1942. године на катуну Тополово, којем је присуствовао и Лучић констатовано да је ситуација у Павковићима била слична оној у Вражегрмцима. Види се да аутори и данас стоје иза такве констатације, иако она није тачна: разлике између ситуација у Павковићима и Вражегрмцима биле су велике и суштинске, и то за читаво вријеме од 27. марта 1942. године па све до доласка партизанских снага послје четврте непријатељске офанзиве. Ево о томе.

Када је 27. марта 1942. окупирана територија општине вражегрмске, на родољубиво и борбено становништво су се свалили сав бијес и мржња непријатеља, и то у најгорем облику. Општина је претворена у неку врсту концентрационог логора. Постављено је на њеној територији неколико жандамеријских станица, организовано неколико затвора-мучилишта у које је стрпан велики број припадника НОБ-е, њихових породица, при-

јатеља и симпатизера. Хапшено је све од реда, чак и дјеца, старци и старице од 60 до 70 година. Затвори на територији општине били су привремени — из којих су многе, послије пребијања и малтретирања, одводили у логоре (Браленовица, Забјело и др.) и предавали их у руке окупатору. Терор и нечувена хајка на илегалце и њихове сараднике у Вражегрмцима нијесу престајали све до прољећа 1943. године. У тој неравноправној борби пали су многи врсни борци тога краја.

У павковићкој општини било је свега тога далеко мање. Из те општине су били главни моћници четничког покрета: Бајо Станишић, Новак Вулетић, Богдан Павићевић, Мирко и Радивоје Војводић, Момчило Калезић и др. И кад су се они, послије одступања партизана, нашли са својим рођацима и племеницима, па и са онима који су се до тог тренутка борили на страни народноослободилачког покрета и остали до краја вјерни народноослободилачкој борби — ови издајници нијесу поступали брутално као другдје, као у Вражегрмцима на примјер. Разлози томе су били вишеструки: од рођакања и надгорњавања у смислу ко је шта и ко кога има, па до осјећања веће сигурности и утицаја у народу.

На крају, навео бих и неколико момената који су у вези са мном или мојим непосредним познавањем чињеница, јер и ја сам око два и по мјесеца периода који се третира у раду Лучића и Мијатовића био илегалца у истој општини.

Аутори наводе да сам се са Сутјеске вратио са групом од око 30 другова које у чланку поименично наводе. Међутим, то није тачно. Ја, у ствари, на Сутјеску нијесам ни долазио. Вратио сам се са Драгош-седла, у саставу групе Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку. Био сам претходно одређен за илегални рад „у Црној Гори“. По повратку одређен сам на рад у Вражегрмцима, и тамо сам се дао на посао и задатке. Повезао сам се прво са најповјерљивијим особама — сарадницима НОБ-е. Тек послије тога приспјели су другови са Сутјеске, па и друг Мијатовић. Једно вријеме Мијатовић и ја смо се заједно крили са његовим остарјелим оцем, а иначе смо били сусједи од прије рата.

Везе с народом почеле су да се шире све више и више. Приступило се формирању илегалног одбора и др. Радио сам углавном у дијелу општине „до Сушице“. На том терену оформљени су пунктови за везе и обавјештавање. Сарађивао сам стално са Заријом Михаиловићем, предратним чланом КПЈ и мојим сарадником из предратног времена, а иначе повратником са Сутјеске, а и са другима: са око половину оних што су се вратили са Сутјеске (које аутори у тексту набрајају) а са другом половином сам повремено контактирао.

Имао сам низ састанака и виђења и са немалим бројем четника, и мало их је остало на терену, па и оних најгорих, са ко-

јима се нијесам састао и политички разговарао. Сви ти контакти, мање-више, били су успјешни, јер и сама чињеница да су неки од тих и таквих људи пристајали на контакте са партизанима-илегалцима била је за НОБ корисна: неки су се охладили према четничству, неки се коначно одређили да раде за НОБ, други су као симпатизери дјеловали у позадини, а трећи су убрзо пошли у партизанске одреде итд. Практиковао сам и слање писама појединцима у непријатељске редове и такозвани блок. Како је вријеме одмицало стање је бивало све боље, тако да смо почели да живимо полулегално.

Најзад, негде првих дана септембра 1943. године у селу Барама Шумановића одржао сам састанак са онима који су били припремљени да оду у партизане. Са тог састанка, скоро јавно одржаног у селу које су држали четници, а којем је у неку руку дат свечани карактер, одвео сам око 10 наоружаних људи у планину и повезао их са добровљцима из другог дијела Вражегрмаца. Послије 2—3 дана политичког рада са њима, у сарадњи са другим илегалцима, све те људе које је тог љета мобилисала вражегрмска илегална одвео сам лично у главну партизанску базу на Гостиљу. Одмах послје тога вратио сам се за другу групу, коју сам одвео истим путем, а и ја сам, а то је било у данима капитулације Италије, тада са том групом напустио сам терен и ступио поново у оперативну јединицу, гдје сам остао све до ослобођења наше земље.

За вријеме мог илегалног живота одржавао сам везу са средњим руководством НОП-а, које је било у Церовим локвама и Гостиљу. Једном приликом, ноћу, неким послом пошао сам тамо са другом Радулом Вујадиновићем, илегалцем који се тада налазио са мном у бази. Да бисмо прије стигли на Гостиље, које је било удаљено око пет часова пјешачења, ријешили смо да не идемо заобилазним путевима, већ директно кроз села која су држали четници, па шта буде. Ношени крилима оптимизма и самоувјерености, прошли смо без сметњи села Виноје и Горње Рсојевиће и дошли у село Градац Јовановића. Ту смо изненада упали у логор једног четничког батаљона и управо смо напали на кућу у којој се био смјестио његов штаб. Сви четници су били мобилни и није нам било спаса, јер смо били опкољени. Маса од око 50 људи (отприлике једна чета, која је била уз штаб) препријечила нам је пут и опколила нас. Док смо у том кругу стајали наоружани, као да је завладао тренутак забуне и као да се није знало шта ко треба да ради, око нас су се кочоперили брадоње са кокардама које су се пресијавале на мјесецу који је гријао као у подне. За то вријеме командант са командиром чете и другим штаблијама вијећао је како и гдје да нас ликвидира (како смо касније тачно обавијештени). И није су могли да се сложе. Избио је спор око тога гдје да нас побију. Командант је предложио да се то уради одмах и ту, али се тим

нијесу сложили четници из мјеста. Ми смо искористили ту тренутну неслогу четничких старјешина и једноставно кренули кроз масу која је била око нас. Четници су нам направили пролаз и ми смо, сеоским путем несметано пошли даље и стигли на одредиште наоружани и извршивши потпуно задатак који нам је био постављен.

Негађе у првим данима септембра 1943. године у Шобајиће и Подвраће упао је озлоглашени четнички командант батаљона Душан Вујадиновић. За освету Драгише Вујадиновића, свога брата од стрица, кога су тога љета били убили илегалци, он је ухапсио око 10 људи, бирајући родитеље првобораца, патриоте и одборнике, људе одређене за НОП. Ухапшенике је одвео на Виниће и затворио их у једну појату, гдје је припремао њихову ликвидацију. Ми легалци смо чули за то, и одмах смо предузели мјере за спашавање ових људи. Послали смо наше људе — „четнике“ да, у „повјерењу“ кажу команданту и његовим сарадницима да су дознали да ће један батаљон илегалца, који оперише горе у планини, запалити село ако ови ухапшеници буду стријељани. Ствар је у потпуности успјела. Сви су одмах пуштени и вратили су се својим кућама.

Аутори нијесу показали довољно познавања чињеница ни када су писали о кретању групе Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку која се враћала са Сутјеске. Ово посебно када су рекли да је група преко Вражегрмаца и на путу „до југозападних падина Прекорнице“ прошла безбједно. Чињенице, међутим, говоре да група Покрајинског комитета нигдје од Сутјеске па до Бјелопавлића, на путу који је трајао око 20 дана, није доживјела тако тешке тренутке и искушења као на територији Вражегрмаца и Павковића. Почело је тако што је на групу једног дана у зору, баш при преласку са вражегрмске на павковићску територију, на мјеста званом Бабина Јама и Кололеч, потјерна јединица, коју је послао лично Бајо Станишић, отворила ватру из засједе и башила бомбе, након чега је настала борба и прогоњење групе. Трајало је то неколико сати, и група је, трпећи и губитке у људству, једва успјела да се уз сталан отпор докопа катуну Ивањ-убла и Прекорнице.

Када се обрађује илегалца у Вражегрмцима, ваља поменути још неке интересантне догађаје, равне подвизима појединаца.

Негдје вјероватно у августу 1943. године, када је оживио рад за НОП у Вражегрмцима и другдје у Црној Гори, реакционари из овог мјеста осјетили су да им се љуља под ногама. Вражегрмска илегалца се осјећала тако рећи свуда, није јој била сметња то што се четнички главни штаб за Црну Гору, на челу са Бајом Станишићем и Блажом Букановићем, тога љета налазио баш на територији Вражегрмаца. Зато су четници сковали план за акцију и за предузимање мјера одмазде и егзекуције. У том циљу су заказали збор на ријеци Сушици, на који је тре-

бало да дођу сви Вражегрмци. Збор је почео, а оружане четничке јединице су га обезбјеђивале. „Главари“ су захтијевали да се доноси резолуција и да се њоме предвиди да за сваког убијеног четника — националиста буде убијено 10 чланова партизанских породица, а за рањеног четника — пет чланова. У тој ситуацији, када је, највјероватније, требало да се изгласа резолуција, устао је Нико Милатовић, сељак из Миокусовића, који је у наручју држао свог синчића, и између осталог рекао:

„Неправедно је да убијате породице, дјецу и родитеље оних који се боре за слободу... Тражите њих и убијајте, а ево их туђа, свуда около нас, пуна их је шума“. — Хтио је још да говори, но и тих неколико ријечи било је довољно да настане пометња и велика гужва, многи су то на збору једва чекали. Четници су пошли на Ника да га убију, но он је успио да мало измакне док му нијесу прискочили у помоћ неки четнички главари из његовог села. Тако је ова четничка акција пропала, а на Милатовића су сјутрадан упућене италијанске патроле да га хапсе. Међутим, то је било без успјеха, јер се он био већ склонио у шуму.

Негдје тих истих дана четници су обавијештени да се у колиби Марије Буровић у Вражегрмској планини налазе и крију илегалци, па су организовали специјалну групу командоса која је имала задатак да их ликвидира. Партизански обавјештајци су дознали за ову намјеру четника и хитно су о томе јавили партизанској вези у селу Шобајићима. Ту се вијећало ко да иде да обавијести илегалце. Изгледало је да се нико тога задатка неће моћи да прихвати, јер је омладина Шобајића, као што је познато, још 1941. године листом пошло у партизане. У селу су били старци и дјеца. На крају, за задатак се јавила добровољно домаћица Душанка — Дука Кадовић. Била је то жена од око 35 до 40 година старости, веома слабога здравља и са ногом дефектном још од рођења. Падала је киша, када је она у мрклој ноћи пошла безућем у Вражегрмску планину, да би тако избјегла евентуални сусрет са четницима, који су такође хитали ка бази илегалаца. И настала је трка — ко ће прије доћи до циља: Душанка Кадовић, или група раздражених изабраника четничког штаба. Дука је успјела да стигне прва. И тек што су илегалци успјели да истрче и пребаци се до првих букава, колиба је била опсађена. Али узалуд — издајницима није успјело да остваре циљ: у колиби су нашли само Марију. Душанку нијесу, она је пошла са нама — Заријом Михаиловићем, мојим другом, и са мном.

Драгиша Перовић